A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

2000. DECEMBER 73. SZÁM

VADAI ISTVÁN

Játék Karácsonykor

NAGY LÁSZLÓ KARÁCSONYI VERSÉNEK ÉRTELMEZÉSE

Amikor valamilyen írásművet olvasunk (magnót hallgatunk, vagy videofelvételt nézünk) mindig legalább két idősík találkozik. Az egyik a szöveg (hang vagy képfelvétel) létrehozásának, leírásának (rögzítésének) ideje, a másik pedig az, amikor a művet befogadjuk, elolvassuk (meghallgatjuk vagy megnézzük). Például Petőfi Sándor *Nemzeti dal* című verséről tudjuk, hogy pontosan mikor, milyen körülmények között keletkezett, tehát szembekerül egymással 1848. március 14., a forradalom előestéje, és a befogadás pillanata, mondjuk 2000. december 24., Karácsony előestéje. Ez teljesen természetes, hiszen, nem tudunk úgy tenni, mintha Petőfi saját jelene azonos lenne a miénkkel. Különböző élethelyzetben, más-más idősíkban olvassuk a szöveget, s a legtöbb, amit tehetünk, hogy igyekszünk a művet a saját poétikai kódja szerint olvasni, és megpróbálunk nem belevetítetni olyan mozzanatokat, amelyek meg sem fordulhattak a költő fejében.

Törekedni arra, hogy egy művet a saját, a keletkezése pillanatában érvényes poétikai kód szerint értelmezzünk, ezt hívják történeti-poétikai megközelítésnek. A „mindent a maga mércéjével" helyes elvnek tűnik, ám mégsem használható. Két okból sem. Egyfelől soha nem rekonstruálhatjuk tökéletesen egy adott kor befogadói helyzetét. Nem léphetünk vissza a múltba, a jelen kor számára minden múltbeli pillanat végérvényesen elveszett. Tehetünk úgy, mintha egy megelőző kor tudása, politikai helyzete, indulatai és időjárási viszonyai újrateremthetőek lennének, de az 1848. március 15-i eső sohasem lesz azonos semelyik másikkal. Tehetünk úgy, mintha nem létezne televí-

NAGY LÁSZLÓ
(1925–1978)

A korszak költeményeit együtt vizsgálva azt mondhatjuk, hogy a tél *a költő legjellemzőbb metaforája a fenyegetettségre, az ellenséges hatalomra. Persze mindez testtelen és személytelen.* [...] *Nagy László nem fordult szembe nyíltan a párthatalommal. Általános rossz közérzetének, félelmeinek képe a tél.*

zió, mintha Petőfi nem esett volna el Segesvárnál, mindez azonban csupán hiú remény, eleve kudarcra van ítélve.

Másfelől a történeti poétikai megközelítés csökkenti a mű értelmezési tartományát. Hiába alkották meg egy adott pillanatban, egy adott poétikai kód szerint, a műveknek automatikusan utóéletük támad. Viszonyba kerülnek a világgal, s naivság lenne azt hinni, hogy a viszonyulás érintetlenül hagyja a mű jelentését. Ha egy művet hosszú idővel keletkezése után olvasunk, szükségszerűen olyan asszociációs mezőben olvassuk, amely bővebb az eredetinél, amely kitágítja a lehetséges jelentések tartományát. És erről a tartományról képtelenek vagyunk lemondani! Nem csupán a kényelmesség mondathatja azt az elemzővel, hogy „Most, mai szemmel látom a szöveget." Mindig így látjuk, s az is egyfajta tisztességes értelmezői alapállás, hogy ezt a helyzetet tudomásul vesszük, beismerjük, és tudásunk természetes korlátjaként tartjuk számon.

Nézzünk az eddig elmondottakra példát, lássunk hozzá választott versünk értelmezéséhez, elemzéséhez. Remélhetőleg az értelmezés világossá teszi a bevezetőben kifejtett gondolatokat.

Nagy László: Játék karácsonykor

Bárd az ég is, meg-megvillan,
lelkeket irtana.
Hamuszürke vatelinban
jajgat a kisbaba.
Csöpp ujjal az arany-lázas
tornyokra rámutat.
Anyja előtt bezárták az
urak a kapukat,
döndödi dön
döndödi dön.

Gyenge arcát üti-veri
a havas zivatar,
ha a telet kiheveri
mit akar, mit akar!
A kis istent mi megszánjuk
emberek, állatok,
kályhácskája lesz a szájunk,
szedjétek lábatok,
döndödi dön
döndödi dön.

Könnye van csak a mamának,
az csorog tej helyett.
Soványkodó babájának
tejecskét fejjetek.
Halgassuk, a csuda üveg
harmatot hogy csobog,
szívet nyomni kell a süveg,
megszakad, úgy dobog,

döndödi dön
döndödi dön.

Vércsöpp fut a jeges égre,
bíbor-gyöngy, mit jelenet?
Ül Heródes gyihos ménre,
gyilkolni védtelent.
Fodros nyerge vastag tajték,
kígyó a kengyele,
beledöbben a sok hajlék,
ádáz had jár vele,
döndödi dön
döndödi dön.

Megmenekül, úgy remélem
a fiú, a fiú,
kívánjuk, hogy sose féljen,
ne legyen szomorú.
Vígadjunk, hogy enni tud a
rongyosok új fia, –
kerekedjék, mint a duda,
orcája dundira,
döndödi dön
döndödi dön.

Legelőször is hadd essék szó a költemény szövegállapotáról. Két torzulásról van tudomásom, s ezek közül az első nem is tűnik jelentéktelennek. A második versszak eleje a *Versek és versfordítások* első kiadásában még ép, ám a második kiadásától kezdődően így fest:

Gyenge arcát üti-veri
havas zivatar,

A vers hibátlan ritmusú, szótagszámtévesztés sehol nem fordul elő benne. Pontosan betartja az ütemtervet, 8-as és 6-os sorok váltakoznak benne, ahol a 8-asok mindig 4+4, a 6-osok pedig mindig 3+3 formában ütemezhetőek. A nyilvánvalóan nyomdahibából származó ötszótagos sor elrontja a ritmust. Sajnos a kinyomtatott szövegnek igen nagy a tekintélye. Az elemzők, másolók nagy eséllyel tovább örökítik a hibát, s a vers szöveg ebben a módosult, torzult formában is elkezd terjedni. Nagy László saját szavalatában (*Ki viszi át a Szerelmet*, *Nagy László versei a költő előadásában*, hanglemez, KR 1069) természetesen a helyes szövegváltozat hallható. Van olyan megzenésített változat azonban, amelyik a hibás változatot követi (*Betlehemi királyok, Karácsonyi dalok és versek*, Hungaroton, SLPX 14021), ezen a felvételen Vikidál Gyula a csonka ötszótagos sort énekli, nyilván a *Versek és versfordítások* hibás változata alapján. Ezt a kiadást használhatta Dobóné Berencsi Margit is, amikor *Nagy László tizenkét versének elemzése* című kötetében szótagszámhibával közli a verset, majd az elemzésben a következőképpen fogalmaz: „A ritmusképlet zárt és szabályos: *4/4* és *3/3*, csupán a második versszak *havas zivatar* sorában „döccen" meg a szótagok *2/3*-os osztódása miatt.

A költő a sodró lendületű ritmust, a versbeli eseményeket s a cselekvés dinamizmusát különben sehol sem töri meg." (49-50. old.) A csonkult szöveg egy verselemzésben is legalizálódik, így olyan megerősítést kap, amitől hitelesebbé válik. Ha az elemzés így tudja, nyilván így is van – gondolhatja az olvasó. Két úton is öröklődik tehát a szövegeltérés. A zenei feldolgozásokat, karácsonyi dalokat kedvelők kapnak torz költeményt, és ami ennél fájóbb, a középiskolai tanárok, ugyanis az elemzéskötet bevallottan ezt a közönséget célozza meg. (Csak zárójelben jegyzem meg, külön textológiai tanulmányt érdemelne, hogy a középiskolai szöveggyűjtemények sajnos igen sok esetben trehány módon bánnak klasszikus szövegeinkkel.)

A másik szövegeltérés jelentéktelenebb, inkább mulatságos, mint fontos. Sebő Ferenc *Énekelt versek* című lemezének (Hungaroton, 1980. SLPX 13877) szövegmellékletén (tehát a hangfelvételen nem!) a vers második versszakának 7. sora nem „kályhácskája lesz a szájunk", hanem „*konyhácskája* lesz a szájunk". A szöveg szedője kreatívan alakított a költemény szövegén, nyilván a két szó írásképi hasonlósága tévesztette meg.

Nem véletlen, hogy immár harmadik alkalommal hivatkozunk hanglemezfelvételre. Nagy László verseinek számos zenei feldolgozása ismert. Részben a népdalszerű formák találtak könnyedén dallamra, részben az időmértékes ritmusú versek kínálják magukat megzenésítésre. Az énekszövegek pedig gyorsan népszerűvé válhatnak. Majdnem bizonyos, hogy Nagy László *Adjon az Isten...* kezdetű versét többen ismerik Koncz Zsuzsa előadásában (*Kertész leszek...*, Pepita, SLPX 17486) mint olvasmányélményként. Ez egyáltalán nem ellenkezik a költészet természetével, hiszen a régi magyar vers szinte teljes egészében énekelt volt. Jó zenei feldolgozások megsokszorozhatják egy-egy szép vers befogadótáborát. Rendesen maguk a szerzők sem bánják, ha alkotásuknak ilyen utóélete támad. (Bár nyilván lehetne keresni olyan példát is, ahol a szerző szándéka más. Balassi Bálintról például nem hiszem, hogy a Célia-verseket éneklésre szánta, vagy helyeselte volna énekszóban történő terjedésüket.)

A megzenésítés rendszerint utólag történik, vagyis a mű utóéletéhez tartozik. Ha ismerem a szöveghez rendelt dallamot, már nem tudok úgy tekinteni a versre, mintha dallamtalan lenne. Hiába tudjuk, hogy Kölcsey eredetileg dallam nélkül írta meg a *Himnusz*t, igencsak nehezünkre esik, hogy elvonatkoztassunk Erkel Ferenc dallamától. Sőt, a dallam miatt hajlamosak vagyunk „Hozz *reá* víg esztendőt" alakban olvasni a hatodik sort, holott Kölcsey természetesen nem rontotta el a sort, s az „Hozz *rá* víg esztendőt" alakban helyes. Mindegy, tudjuk-e, vagy sem, hogy a „*Kicsi vagyok én, / Majd megnövök én*" kezdetű vers Szabó Lőrinc költeménye, a dallama olyan alaposan belénk ivódott, hogy képtelenek vagyunk eltekinteni tőle. Pedig a költő eredetileg nem gondolta el ezt a dallamot. A példákat hosszan sorolhatnánk, *Micimackó dala* Koncz Zsuzsa vagy Halász Judit előadásában, Weöres Sándor *Bóbita* című gyűjteményének számos darabja kiválóan mutatják, hogy a befogadó kényszerhelyzetben van, dallamok járnak a fejében, s nemigen menekülhet előlük.

De folytassuk a hanglemezhallgatást másképp. Hallgassuk meg a *Sebő-együttes* első lemezéről (Pepita, 1975. SLPX 17482) József Attila *Rejtelmek* című versének feldolgozását! Nyilván csak akkor működik a felhozott illusztráció, ha a kedves olvasó hallotta már ezt a dalt, ennek híján kénytelen lesz elfogadni a tanulmányszerző vélekedését. Nos, ezen a felvételen minden strófa után ismerős refrén hangzik el:

Domm, domm, domm-dana-domm,
Domm-dana-dana-dana, domm, domm.

Ezt a dúdolt szövegrészt természetesen a megzenésítő, Sebő Ferenc illesztette a József Attila-versbe. Kedves dallama, fülbemászó ritmusa miatt elevenen az emlékezetemben maradt. Sebő ritmikai zárlata valószínűleg összefügg a *Játék karácsonykor* szövegével. Ezen a lemezen ugyan épp ez a költemény nem található meg, de más Nagy László-költemények igen: *Adjon az Isten*, *Az ördög hárfái*, *Köd-konda támadt*, *Himnusz minden időben*. Az *Énekelt versek* aztán ezt a csoportot egészíti ki 1980-ban további Nagy László-versekkel: *Az én szívem*, *Játék karácsonykor*, *Aranypénz-térdű szerető*. Ráadásul az is tudható, hogy Sebő Ferenc és Nagy László közösen is adtak ki hanglemezt (*Szokolova peszen – Sólyomének*, Bulgáriában kiadott hanglemez). A feldolgozott versek száma is mutatja, hogy a zeneszerző alaposan ismeri Nagy László költészetét, könnyen feltehetjük hát, hogy a karácsonyi vers refrénje hatott a József Attila-vers megzenésítésekor.

Persze, hogy más hogyan van vele, nem tudom. Lehet, hogy ezt a zenei asszociációs lépést más nem tenné meg, de az is lehet, hogy ehelyett valami egészen más zenei példával rukkolna elő. A példa érvényességi körét eleve megszabja az, hogy ki milyen idős. Annak, aki a hetvenes években élvezettel hallgatta az alakulófélben lévő táncházmozgalom együtteseit, előadóit, nyilván beszédes a példa. Aki azonban ezidőtájt még meg sem született, más helyzetben van. Vagyis a befogadó életkora, tapasztalata, érdeklődési köre mind-mind alakítják a befogadói szövegkörnyezetet. A fiatalabbak kedvéért hozzunk a refrén-utánérzésre közkeletűbb példát is.

Általánosan ismertek a mai kisiskolások körében Lázár Ervin meséi. Több mesegyűjteménye is olvasókönyvi anyag, vagy ajánlott olvasmány. (Az előzőekre való tekintettel itt is adhatunk hanglemez-példát: Lázár Ervin: *A fájós fogú oroszlán, hangjáték gyermekeknek*, Hungaroton, 1979. LPX 13852.) Nyilván az idősebbek is szeretettel emlékeznek a *Négyszögletű kerekerdő* lakóira, Bruckner Szigfridre, a kiérdemesült cirkuszi oroszlánra, Aromóra, a fékezhetetlen agyvelejű nyúlra, Ló Szerafinra, a kék paripára, s nem utolsó sorban Dömdödömre, akiről mindenki tudja, hogy csak annyit tud mondani: Dömdödöm. Ennek ellenére megnyeri a barátok által rendezett nagyon tanulságos költői versenyt az alábbi költeménnyel:

Dömdödöm, dömdödöm,
dömdö-dömdö-dömdödöm.

A *Játék karácsonykor* refrénje és az idézett strófa közötti hasonlóságra nem nehéz felfigyelni. De itt is helyes, ha közvetlen kapcsolatot keresünk a két alkotó között. Ahogyan az előbb Sebő Ferenc Nagy László-feldolgozásainak száma szolgált érvül, itt is keressünk további érvet, hogy hihető legyen: Dömdödöm neve nem független Nagy László versének refrénjétől. Nos idézzük akkor Lázár Ervin *Nagy Lászlóval az Élet és Irodalom szerkesztőségében* című írását („*Inkarnáció ezüstben*" *Tanulmányok Nagy Lászlóról*, Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp. 1996. 266.):

„Bizonyára sokan emlékeznek még az egykori Alpári Gyula utcai szerkesztőségre, ahol az ÉS készült. Volt itt egy udvarra néző, eldugott szoba, amelyben közel öt évig együtt dolgoztam Nagy Lászlóval.

A szoba nem volt túl nagy, éppen elfért benne a két egymással szembeállított íróasztal és a hátsó falon egy majd mennyezetig érő, rekeszes polc. Ezen a polcon tartotta, szerzők szerint ábécé sorrendbe rakva, az újságba szánt rajzokat. Ha leült a székébe, ennek a polcnak támasztotta magakészítette ébenfa botját, amely a járásban segítette.

Akkoriban még az ifjúság áldott, piros gőzei feszegettek, nem hiszem, hogy pontosan tudtam volna, hogy kivel ülök egyugyanazon szobában. Csak annyit láttam, hogy, aki bizonyos jelentékenynek számító emberekkel majdhogynem gőgös, távolságtartó szigorúsággal bánik, milyen magától értetődően barátságos hivatalsegédekkel, gépírólányokkal, gyanús külsejű, bolondos művészfélékkel. Meg persze velem is. Akit első perctől kezdve atyai jóindulatába fogadott, és ez az atyai jóindulat hihetetlenül nagy segítséget jelentett, nekem vidékről Pestre keveredettnek a fővárosi szerkesztőség légkörének megszokásában."

Nem tudom, Lázár Ervin honnan vette mesehősének nevét, de hogy alkalma volt Nagy Lászlót közelről ismernie, valószínűvé teszi, hogy a hasonlóság nem puszta véletlen.

De mégha mindkét példánk csalóka lenne, tehát sem Sebő Ferenc dudorászása, sem Lázár Ervin mesehőse nem hozható közvetlen összefüggésbe Nagy László költészetével, még akkor is igaz az egészből annyi, hogy az én fejemben ezek az egymásra hasonlító mozzanatok összefüggnek. Képtelen vagyok úgy olvasni Nagy László versét, hogy közben Dömdödöm eszembe ne jusson. Képtelen vagyok Sebő Ferenc József Attila-feldolgozását hallgatni, hogy közben ne a *Játék karácsonykor* idéződjön fel bennem.

Hogy melyik olvasó mit hall bele egy-egy versbe, az nyilván olvasónként változik. Már próbáltuk körvonalazni, hogy ez függ a műveltségétől, tapasztalataitól, az életkorától, stb. Állíthatjuk azonban, hogy belehallás nélkül, áthallások nélkül képtelenek vagyunk olvasni. Tehát nem az a fontos a két bemutatott példában, hogy van-e kimutatható kontakthatás, hanem hogy van olyan olvasó, aki így olvas. Ha még érvelni is próbál olvasata mellett, akkor nem tekinthető kísérlete teljességgel jogtalannak. Így igaz ez minden verselemzésre. Nem beszélhetünk jogtalan olvasatról, legfeljebb arról, hogy egy nagyon merész értelmezés inkább szól a befogadóról, mint a tárgyalt műről. További megfigyeléseinkre ez szintén érvényes (mint ahogyan minden értelmezésre), de nagyon merészen elrugaszkodni a hagyományos, irodalomtörténeti szempontú elemzéstől öncélúan mégsem kívánunk.

A *Játék karácsonykor* a betlehemi történetet, Jézus születésének eseménysorát eleveníti fel. A történet szerint Mária és József nem kaptak szállást Betlehem városfalain belül, így egy istállóban szálltak meg. Itt, egyszerű környezetben, a jászolban születik meg a kis Jézus, az istállóban lévő állatok veszik körül, s pásztorok érkeznek a köszöntésére. A vers kitér a betlehemi gyerekgyilkosság mozzanatára is. Heródesnek, a zsidók királyának korábban a három napkeleti bölcs megjövendölte, hogy Betlehemben fog megszületni a zsidók új királya. Heródes féltette a hatalmát, ezért minden két évnél fiatalabb gyermeket megöletett, Józsefnek és Máriának menekülnie kellett a kisdeddel. Egyiptomban húzódtak meg Heródes haláláig.

Mindez közismert, erről szól a karácsonyi ünnepkör. Számos mozzanatát ismerjük képzőművészeti ábrázolásokról, betlehemes énekekből, irodalmi alkotásokból. A történet mozzanatai közül az első versszak azt ábrázolja, hogy a Szent Család a városfalakon kívül reked. A második és harmadik strófában az istállóbeli környezet rajzolódik ki, ahogyan az állatok szájától melegszik a kisded. A negyedik versszak a Heródes-történetet eleveníti fel, az ötödik pedig azt a reményt fejezi ki, hogy Heródes gyilkos szándéka nem teljesül be.

A bibliai történet időben pontosan elhelyezhető, s ezzel egy újabb idősík jelenik meg a szöveg értelmezésében, Jézus születésének ideje. Ha az értelmezendő szöveg

epikus, vagyis van belső ideje, akkor a mű keletkezési ideje és a befogadás ideje mellett mindig számolnunk kell ezzel a harmadik idősíkkal is. Ha Nagy László a bibliai jelenet hű ábrázolására törekedne, akkor sem lenne elegendő annyit leszögeznünk, hogy egy régi eseménysort mond el. Azonnal kérdésként merülne fel, hogy milyen viszonyban áll egymással a történés ideje és a szerző saját ideje. De felesleges feltételes módban beszélnünk. Nagy László nem egyszerűen felmondja a betlehemi történetet, hanem profanizálja, átírja, áthangszereli.

Régi festményeken számos esetben meg lehet figyelni, hogy a festő anakronizmust követ el. Nem olyan épületeket fest, amilyenek az ókorban álltak, hanem középkoriakat. A festményen látható ruhák általában a festő saját korának felelnek meg, nem pedig a festményen látható jelenet saját idejének. Ótestamentumi történet szereplői reneszánsz ruhákban pompáznak. Ez a jelenség két idősík egymásbacsúszása. A népszokások körében sem ritka az ilyen idősík-csúszás. A karácsonyi ünnepkör népszokásai, vagy a húsvéti passiók valamiféle ártatlan naivitással a maguk képére formálják az ókori környezetet, szereplőket. Így lesznek például a Jézus születését hírül vevő pásztorok subás, bajszos parasztemberek, s így kerülhet a mediterrán vidékre hó.

Nagy László versében azonban nem csak ez a kissé egyszerűsítő, a népi vallásosság szemléletmódjával jellemezhető átrajzolás van jelen. A vers harmadik sorában szereplő *hamuszürke vatelin* elárulja, hogy tudatos modernizálásról van szó. A kifejezés annyira 20. századi, hogy nem vetíthető vissza az ókorba, de még a 19. századba se. Annyira idegen a népköltészettől, hogy nem tekinthető népi szemléletmódúnak sem. Itt jól érezhetően Nagy László saját korának egy kifejezése épül be a szövegbe, s ezzel a történet áthelyeződik az 1950-es évekbe. Ha csupán *szürke rongyok* szerepelnének a sorban, azt gondolhatnánk, hogy a vers az egyszerű falusi emberek képzeletvilágához igazodik, hogy a betlehemi történet díszletei igazodnak a népi vallásosság hagyományaihoz. Persze ekkor is számot kellene vetnünk azzal, hogy miként hangzott ez a vers éppen 1954-ben. A *hamuszürke vatelin* kifejezés viszont egyenesen arra szorít minket, hogy az eredeti történetet, a bibliai jelenetet csupán háttérnek tekintsük, előtérnek pedig éppenhogy a vers születésének jelenkorát.

Hogy a vers keletkezési idejéről gondolkodhassunk, fel kell vázolnunk Nagy László pályakezdésének néhány fontosabb mozzanatát. A szegény paraszti családból származó költő Felsőiszkázon született 1925-ben. Középiskoláit Pápán végezte el, 1945-ben érettségizett. Ezután Budapestre kerül, az Iparművészeti Főiskolára, majd a Képzőművészeti Főiskolára jár. Maga sem tudja eldönteni, mi szeretne inkább lenni, festő vagy költő. Népi kollégistaként lelkesen részt vesz a „fényes szellők" mozgalmában. Bízik a fiatal kommunista kormány sikereiben, egyelőre nincsenek fenntartásai a rendszerrel szemben. 1949-ben jelenik meg első kötete, a *Tűnj el fájás*. Az irodalomtörténet a sematizmus korszakaként szokta értékelni ezt az időszakot. A korabeli irodalomkritika azt várta el a költőktől, hogy pártos, ideológiailag elkötelezett műveket írjanak. Nagy László ezután ösztöndíjjal Bulgáriába utazik, azt a feladatot kapta, hogy a bolgár népköltészetet fordítsa le magyarra. Amikor 1951-ben hazatér, lassan számára is kezd világossá válni az ország politikai katasztrófája. A kommunista párt hangzatos elvei és a valóság között hatalmas szakadék tátongott. A „fényes szellők" lendülete odalett, az ország, a vidék elszegényedett. Nem vált valóra az az álom, amivel nemzedéke útnak indult. Az irodalomkritika többször támadja, noha paraszti származású, tehát a párt számára megfelelő káder, s nem is tartják tehetségtelennek. Nagy László versei ebben az időben gyakran fejeznek ki elkeseredettséget, komorságot. 1953-ban

írja meg első hosszúversét *Gyöngyszoknya* címmel. A költemény egy minden termést elpusztító jégesőt mutat be. 1954-ben kezdi el másik jelentős hosszúversét, a *Havon delelő szivárvány*t, majd 1955-ből való a harmadik, *A vasárnap gyönyöre*. Az 1956-os eseményekben közvetlenül nem vesz részt, erről a költő ezt írta: „A tragédia előtti mozgalomban tán csak verseim vettek részt. Személyem vonakodott, mert glédába kerültem volna sokakkal, akik verseimért még nemrég rám fintorogtak és üldöztek is: a másodszori átnyergelőkkel, akik majd harmadszor is átnyergelnek. Tisztelet és becsület néhány kivételnek...”

1956 őszének döbbenetét talán a költő *Karácsony, fekete glória* című verse érzékelteti:

Karácsony, fekete glória

Léleknek nem hozol békét
ó busa isteni angyal!
Vér-illatos a karácsonyfa,
– glória –
aggatva iszonyattal.

Foszforos tüzek emléke
perzsel, mint új pokolkör,
forog a város lángrózsában,
– glória –
csillagszóró ha fröcsköl.

Csillagig növő halálfa,
ragyognak vér-zománcos
gömbjeid – szemem fájva zendül
– glória –
a holtak homlokához!

A *Játék karácsonykor* még nem ennyire komor, bizakodással tekint a jövőbe. Legalábbis a vers befejezése bizakodó hangütésű. De a korszak keserű hangulata ott van a versben már az első sortól kezdve. A bárdként villanó égbolt, a havas zivatar ellenséges hatalomként fenyegeti a megszületett kisbabát, s társadalmi ellentét is van a sorokban, szemben áll egymással az *urak* és a *rongyosok új fia*. A gazdag-szegény ellentét talán itt most nem is lényeges, vagyis csupán az lényeges belőle, hogy a költő kikkel vállal azonosságot. A szegények oldalán tudja magát, ahhoz a közösséghez sorolja magát, ahonnan elszármazott. A másik oldalon nem valamilyen konkrét hatalom áll, hanem a pusztítás. Az urak csak a kapukat zárják be, a zivatar azonban fenyeget, Heródes ádáz hada pedig sokak életére tör. A vers a megőrzendő értékeket félti a pusztulástól.

Nagy László költészetében a rossz, a pusztulás általában a tél, hó, jég, fagy, vihar képeivel függ össze. Számos verscím épül erre a motívumra: *Január királya, Téli látomás, Hóharmat mardos, Téli krónika, Fagyok jönnek, Dérütött réten, Tél, Zuzmara, Jártam én koromban, hóban*. Általános fenyegetettséget, embertelenséget, gonoszságot, szenvedést fejez ki a *Gyöngyszoknya* mindent elpusztító jégverése, vagy hasonló módon értelmezhető a *Ki viszi át a Szerelmet* egy sora: *Lángot ki lehel deres ágra?* A költő 1957-es gyűjteményes kötetének is ily módon jelentő címet ad: *Deres majális*. (Ebbe a kö-

tetbe felveszi korábbi verseit, de részben elhagyja közülük a már nem vállalt darabokat, részben alakít versei szövegén. Leszámol korábbi önmagával, s ettől a ponttól vállalja költői életművét.)

A korszak költeményeit együtt vizsgálva azt mondhatjuk, hogy a *tél* a költő legjellemzőbb metaforája a fenyegetettségre, az ellenséges hatalomra. Persze mindez testtelen és személytelen. De nem gondoljuk azt, hogy egy versnek politikai vezércikk módjára kéne szólnia, meg az is igaz, hogy Nagy László nem fordult szembe nyíltan a párthatalommal. Általános rossz közérzetének, félelmeinek képe a tél. Egy karácsonyi versben nem feltétlenül hordoz speciális jelentést, de Nagy László verseiben ez a metafora mindig speciális jelentést hordoz. Vagyis attól függően, hogy ismerjük-e a szöveg tágabb kontextusát, megengedjük-e, hogy más versek értelmezései is működésbe lépjenek az olvasás során, változik a vers jelentése. Maradjunk a hagyományosabb megoldásnál, fogadjuk el a Nagy Lászlói jelentéses telet a vers egyik központi mozzanataként.

A vers első sorában azonnal a fenyegető környezet jelenik meg, s ezzel azonnyomban feszültség keletkezik, hiszen a cím nem ezt ígérte. A karácsonyi hangulat éppen a szeretethez, békéhez kapcsolódik, és a *játék* szó is vidámságot sugall. Az olvasó örömódára számít, ehelyett arról értesül, hogy az ég *lelkeket irtana*, a kisbaba *jajgat*, a havas zivatar *üti-veri* az arcát, és nem biztos, hogy kiheveri a telet. Ezekkel a kegyetlen, rideg, fenyegető mozzanatokkal szemben az újszülöttet és környezetét kedveskedő jelzők, kicsinyítőképzős alakok érzékeltetik: *csöpp*, *kályhácska*, *tejecske*, *dundi*. Az ellentét azonnal állásfoglalásra késztet, és persze magától értetődő, hogy mindannyian az ártatlan kisded pártját fogjuk.

Nagy Lászlónak 1953-ban született kisfia, András. Vagyis már édesapaként beszél a féltésről, az aggodalomról, a szeretetről. Nem lenne helyes minden sor mögött életrajzi mozzanat után kutatni, de az első versszakban akad még egy, talán az életrajz felől is megközelíthető kifejezés.

Csöpp ujjal az arany-lázas
tornyokra *rámutat.*

Az *arany* kedvelt színe a költőnek, statisztikai adatok nélkül is valószínűsíthető, hogy a piros, fehér, fekete és ezüst mellett a leggyakrabban használt színek közé tartozik. Itt az arany a város gazdagságát, pompáját fejezi ki szemben a rongyosok új fiának szegénységével, nélkülözésével. Az *arany-lázas* összetétel talán még azt is jelenti, hogy ez a gazdagság túlhevült, beteges, kóros.

A szóösszetétel felbukkan a *Havon delelő szivárvány* befejező részében is:

Férfiak, emberek,
akik a mélyből felbukkantok,
szakállas bronzfejek,
ti vagytok a felségesek,
mint hívőnek a felmutatott
aranylázas,
aranysugárral körszakállas
oltáristenség,
hódoltattok, hódolni méltón
nektek szeretnék...

Itt az arany az istenség színe és a dicsfényé, a glóriáé. Nem feltétlenül fed valódi értéket, nem jelent értékhiányt sem, hiszen a költő a *férfiak, emberek* fenségéről beszél, a templomi jelenet csak hasonlat. Határozottan érezhető, hogy a kiemelt szó vallásos mozzanatokhoz kapcsolódik. A *Havon delelő szivárvány* datálása bizonytalan. Nem tudjuk, hogy a *Játék karácsonykor* előtt, vagy után keletkezett. A *Deres majális* 1955-re helyezi, a későbbi gyűjtemények 1954-es dátumot mutatnak. Görömbei András nagymonográfiája 1955-ös versként tárgyalja, noha egyes részei bizonyára még az előző évből valók. A hosszúvers csak lassan nyerte el végső formáját, hiszen még 1956-ban sem a teljes költemény jelenik meg az *Új Hang*ban, csak a *Deres majális* 1957-es szövege végleges. Tehát akár azt is gondolhatjuk, hogy az idézett rész ugyanakkor keletkezett, mint a *Játék karácsonykor*. Hogy melyik volt előbb? Nem tudom megválaszolni.

Van példa arra is, hogy az arany szín ugyanúgy toronyra vonatkozik, mint a karácsonyi versben. A néhány évvel később íródott *Himnusz minden időben* harmadik strófája:

Siralomvölgyi datolya,
Festmények rejtett mosolya,
Templomon arany-kupola,
Gyönyörűm, te segíts engem!

Az aranykupolás templom képe összefügghet Nagy László 1949-1951 közötti bulgáriai kiküldetésével. 1952-ben is három hónapot töltött Szófiában, éppen karácsonyra érkezett haza. Ott láthatott hagymakupolás tornyokat a költő, s talán nem tévedünk nagyot, ha az *arany-lázas tornyok* mögött bulgáriai emlékképet vélünk felsejleni.

Vizsgáljuk meg most a refrént, s próbáljuk a korábban bemutatott áthallásoktól függetlenül értelmezni! A *döndödi dön / döndödi dön* konkrét jelentés nélküli, játékos ritmusú sorpár, hangutánzó jellegű. Leginkább az ugyancsak hangutánzó jellegű *döndül* igére emlékeztet, ami pedig a *döng* mozzanatos alakja. Nagy László szívesen használja ezt az igét, Donka Nejcseva példája kívánkozik ide illusztrációul. *Nagy László és a bolgár népköltészet* című tanulmányában („*Inkarnáció ezüstben" Tanulmányok Nagy Lászlóról*, Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp. 1996. 216.) bemutatja egy bolgár hősi ének részletének szó szerinti fordítását:

És elesett a fekete szerecsen.
Szekula Gyerkőc megragadta,
megragadta derekán,
és övig földbe vágta.

Nagy László műfordításában ez így hangzik:

Ledöndül *a Szerecsen a földre,*
Székely Gyerkőc a földre döntötte,
Derekán az övet úgy elkapta,
Hogy a föld is megdöndült *alatta.*

A *döndül* hangfestő, hangulatfestő szerepét nem kell magyarázni. Külön figyelmet érdemel még az idézetben szereplő *dönt* ige. Ez az ige csak látszólag rokona a *döndül*nek, valójában egy másik tő, ám hangalakja közel áll hozzá, így a két szó jelentéstar-

tománya összekapcsolódik, kiegészítik egymást. A *ledöntés* logikus következménye lesz a *ledöndülés*. Ugyanígy a *Játék karácsonykor* szövegében is találhatunk a *döndül*höz hangalakjával kapcsolódó, hasonló hangzású szavakat:

szívet nyomni kell a süveg,
megszakad, úgy dobog

beledöbben *a sok hajlék,*
ádáz had jár vele

kerekedjék, mint a duda,
orcája dundira

A kiemelt szavak alliterációval, hangfestéssel kapcsolódnak a refrénhez, és különböző jelentésmezőkkel egészítik ki azt. A strófák végén mindig kapcsolni tudjuk a *döndödi-dön*t valamilyen mozzanathoz. Az első strófában a kapuk csukódnak be hangos döndüléssel, a második strófában a siető lábak dobogását utánozza a refrén, a harmadikban a szív hangos dobogását jeleníti meg, a negyedikben lódobogást, a had vonulását festi. Az ötödik versszak végén a kapcsolat nem ennyire nyilvánvaló, de segítségünkre siet a *dundi* szó, ami jelentéssel tölti fel a refrént, s az ily módon a jóllakott csecsemő kerekedségét, jóllakottságát fejezi ki, s egyúttal vidámságot csempész a költemény végére.

A strófánként módosuló jelentésű refrén alkalmas arra, hogy a költemény előadásakor más-más hangnemben szólaljon meg. Nagy László hanglemezen hallható szavalata ebben a tekintetben visszafogottnak mondható, változtatja ugyan a refrén karakterét, de nem helyez nyomatékot rá. Csak a költemény legvégén hallható, hogy lelassítja a tempót, ráérős, kényelmes, jókedvű, mosolygós befejezést adva a versnek.

Ez a vers azonban másképp is előadható. Nagy László maga meséli el egy visszaemlékezésében, hogyan készültek gyermekkorában az ünnepre: „...gyermekkoromat ez töltötte ki, erre készültünk igazán, a legnagyobb izgalommal... csináltuk a láncos botokat, a szakállat, a bajuszt, persze kenderből, és néhányan be is kormozták magukat, ezek voltak az ördögök. A szöveget az előttünk járt nemzedéktől tanultuk. Karácsony este történt a pásztorolás, házról házra jártunk...” Vagyis nyugodtan odaképzelhetjük a láncos botot a regölők kezébe, gondolhatjuk azt a refrénről, hogy az bizony semmi más, mint a regölés szokásos fordulata. A *döndödi-dön* ekkor láncos botok kopogását, döndülését, csördülését utánozza, s inkább zenei zárlat, vagy a regölés ritmikai zárlata, mintsem jelentéssel kitölthető szövegrész.

A *Játék karácsonykor* első strófája még nem utal a lírai énre, harmadik személyben beszél a kisbabáról, a kisded anyjáról, illetve az urakról. A második versszakban jelenik meg a *mi* személyes névmás, és ettől kezdve a költő egy közösség nevében beszél. Nyilvánvalóan a szegények, kisemmizettek, elesettek csoportjával vállal azonosságot. A többes szám első személyű fogalmazásmód azonban nem vonul végig a versen kizárólagos következetességgel. A második és harmadik strófa második személyű felszólításokat tartalmaz: *szedjétek lábatok*, *tejecskét fejjetek*. Mintha az én nem sorolná magát a közösség cselekvő tagjai közé, mintha csak elvi azonosságot vállalna a többiekkel. Ezt erősíti a záróstrófa egyes szám első személyű igealakja is: *remélem*. A költő a maga nevében reménykedik, de jókívánságait már ismét a közösség nevében fogalmazza meg.

Az újszülött a bibliai történetben Jézus. A keresztény vallás Isten fiának, a Megváltónak a születését ünnepli Karácsonykor. A bibliai hátterű, de a költő jelenkoráról beszélő vers kisbabája szintén a Megváltó szerepkörét tölti be, hiszen ő jelenti talán az egyetlen értelmes reményt. A reményvesztett korszak bizakodása csak az eljövendő korra irányulhat, csak abban bízhat, hogy a most születetteknek nem kell majd félniük. Nagy László költészetétől nem idegen a prófétai szerepvállalás, a látomásos jövendölés, sőt szívesen helyezi magát akár jézusi pozícióba is. Ez az önjézusító mozzanat azonban vizsgált versünkből hiányzik. Csupán szánakozó, együtt érző tagja annak a közösségnek, amit a *mi* szócska takar. A *gyenge arc, könny, soványkodó baba, vércsöpp* kifejezések arra utalnak, hogy a költő és a közösség reményei irreálisak, nincs valódi esély a megváltásra.

A negyedik strófa első két sora összetett metafora:

Vércsöpp fut a jeges égre,
bíbor-gyöngy, mit jelent?

A jég, fagy, tél jelentéskörét már érintettük. A vércsöpp jelentéskörébe nyilván a fájdalom, szenvedés, kín, halál utalható, s ez valóban összefügg a strófa további tartalmával, a Heródes-féle gyermekgyilkosságokkal. De miért kérdezi meg a vers, hogy mit jelent a bíbor-gyöngy? Világos, hogy a vércsöpp és a bíbor-gyöngy egymás metaforái, azonosak egymással, eközben azonban egy harmadik dolgot is jelentenek. Ez a kép jeleníti meg a versben a Betlehemi-csillagot. Az örömteli égi jel, ami Jézus jövetelét a három király tudtára adta, egyben a gyermekgyilkosságok előjele, baljós előjel is. Festményeken gyakran üstökös formájában ábrázolják ezt az égi jelenséget. Az üstökös-szimbólumnak pedig igen gazdag jelentéstartománya van, elegendő csupán Vajda János közismert versére gondolnunk. Az üstökös általában rosszat jelent, háborút, dögvészt, pusztulást. De vajon itt mit jelent? A strófa egyértelműen arra utal, hogy itt is baljóslatú előjelként kell érteni.

Dinamikus kép festi le Heródest, amint gyilkolni készül. A megjelenítés erőteljességét alliterációk segítik: *gyihos – gyilkol*, *kígyó – kengyel.* A sodró lendületű sorok több okból is a régi babonás ráolvasásokat juttatják az eszünkbe. Idézzük csak a legismertebb pogány ráolvasás egy strófáját a 16. század elejéről:

Erdőn jár vala lebeke tárgy:
Béka vala ekéje,
Kígyó vala ostora;
Szánt vala követ,
Vet vala kövecset.

A mágikus erejűnek tartott szöveg hasonló eszközökkel éri el a hatását, mint elemzett versünk. Alliterációk segítik: *kígyó – kő – kavics*, tempóját pedig szabad szótagszámú ütemezés alakítja ki. Nagy László erre azt mondta: tagoló vers. Ez a verstani kifejezés azonban a mai napig vitatott tartalmú. Először Gábor Ignác épített verselméletet arra a megfigyelésre, hogy régi szövegeink gyakorta nem tartanak be szigorú ütemhatárokat. Valóban, középkori szövegeink részben pontatlanul lejegyzettek, részben pedig tényleg nem ütemezhetőek minden gond nélkül. Ám Gábor Ignác elmélete nem nyújtott jobb megoldást az addig is létező ritmizálások helyett. Létrehozott viszont egy verstani irányzatot, s ehhez az iskolához sorolható Németh László és

Nagy László is. Mindketten úgy gondolták, hogy a tagoló vers ősibb, mint az ütemes-hangsúlyos. Nagy László törekedett is arra, hogy költészetébe, ritmikai fegyvertárába beépítse az ezekből az elméletekből származó megoldásokat. A Nagy László-szakirodalom általában elfogadja a költő saját verstani nézeteit, nem vitatja elveinek helyességét, sőt azt szokás megjegyezni a költő „verstani forradalmá"-val kapcsolatban, hogy e téren Ady Endre követőjének tekinthető.

Én úgy gondolom, hogy tagoló vers nincsen. Középkori verses szövegemlékeink jobbára latin himnuszok fordításai, szabadszótagszámú versünk pedig igen kevés akad. Ezek végérvényes metrikai besorolása a mai napig nem történt meg. Ha sikerülne elméletet kerekíteni a szótagszámlálás előtti verselésről, az szerintem igencsak hasonlítana az ütemes-hangsúlyos verselésre. Ugyanúgy hangsúlyos kezdetű ütemekre kellene bontanunk a sorokat, mint a szótagszámlálás elvének érvényesülése után.

Ady ritmikai újítása az ötvözött vers. Ebben az időmértékes és ütemes-hangsúlyos részek felválthatják egymás. A versforma fellazítása azonban Adynál sem jelent szabálytalanságot. Nagy László költeményei általában szigorúan szabályozottak. Kedveli az időmértékes formát is, mestere az ütemes-hangsúlyos verselésnek. Amikor ritmikai változatosságot teremt, azzal nem honosít meg új verselési rendszert, „csak" jól műveli a létezőt.

A *Játék karácsonykor* negyedik strófája úgy növeli mitikus méretűre Heródes alakját, hogy a regös-énekek, ráolvasások, kántálások motívumait használja, illetve az alliterációk következetesen az ütem elején, hangsúlyos helyzetben felelnek egymásra. Ahogyan a dolgozat elején erről már esett szó, a vers pontos ritmikájú ütemes vers, tehát tagoló versről itt végképp nincsen szó. A versforma lazításáról csak akkor beszélhetnénk, ha a költő tudatosan eltérne a kötött szótagszámtól. Mint például Arany János a *Zách Klára* című balladában:

Jaj, öcsém, Kázmér,	5 (3 + 2)
Azt nem adom százér'! –	6 (4 + 2)
Menj! Haragszom... nem szégyelled?...	8 (4 + 4)
Félek, bizony gyász ér!	6 (4 + 2)

Itt a legelső sor egy szótaggal rövidebb, s hogy nem csupán véletlen hibáról van szó, arra bizonyítékul ott a 4. strófán kívül a 13., 14. és 20. versszak, ahol az első sor nem 6-szótagos, hanem csupán 5.

Olyan példát is tudunk mutatni, ahol nem szótagszám csökkenés, hanem ellenkezőleg, szaporázás figyelhető meg. Mivel azonban olyan versből való a példa, amire amúgy is kitértünk volna, szerepeljen itt teljes terjedelmében:

József Attila: Betlehemi királyok

Adjonisten, Jézusunk, Jézusunk!
Három király mi vagyunk.
Lángos csillag állt felettünk,
gyalog jöttünk, mert siettünk,
kis juhocska mondta – biztos
itt lakik a Jézus Krisztus.
Menyhárt király a nevem.
Segíts, édes Istenem!

Istenfia, jónapot, jónapot!
Nem vagyunk mi vén papok.
Úgy hallottuk, megszülettél,
szegények királya lettél.
Benéztünk hát kicsit hozzád,
Üdvösségünk, égi ország!
Gáspár volnék, afféle
földi király személye.

Adjonisten, Megváltó, Megváltó!
Jöttünk meleg országból.
Főtt kolbászunk mind elfogyott,
fényes csizmánk is megrogyott,
hoztunk aranyat hat marékkal,
tömjént egész vasfazékkal.
Én vagyok a Boldizsár,
aki szerecseny király.

Irul-pirul Mária, Mária,
boldogságos kis mama.
Hulló könnye záporán át
alig látja Jézuskáját.
A sok pásztor mind muzsikál.
Meg is kéne szoptatni már.
Kedves három királyok,
jóéjszakát kívánok!

Az említett szaporázás a harmadik versszak 5. sorában figyelhető meg. A *hoztunk aranyat hat marékkal* sor 9-szótagos, noha ezen a helyen rendesen 8-szótagosnak kellene állni. Ha nem a metrikai jelenség okán idéztük volna József Attilát, akkor is sort kerítünk rá, hiszen teljesen azonos témát dolgoz fel, hasonló hangnemben. Nagy László verse nem is tekinthető függetlennek tőle, hiszen tudjuk, mennyire rajongott fiatal korától József Attila költészetéért, később pedig nagy ívű portréverset ír költőelődjéről. 16 évesen egyenesen megbabonázza egy kirakatban látott kötet: „Nem volt áhítottabb könyv a karácsonyi kirakatban, mint az a sötétzöld táblás, arany címbetűs József Attila... Álmodtam vele, dolgoztam érte... a könyv ára összejött s megvehettem."

A *Játék karácsonykor* több ponton is rokonságot mutat a *Betlehemi királyok*kal. József Attila verse is profanizáló, egyszerűsítő, népies szemlélettel ábrázolja a bibliai jelenetet. Olyan, mintha egy valódi betlehemezés szövegkönyve lenne. Ezért szerepelhet a versben *főtt kolbász, vasfazék*, hiszen ezek különben idegen elemek lennének a három király, vagy Jézus környezetében. A hangnem is kedveskedő, még a kicsinyítőképzős szóalakok előképét is fellelhetjük: *juhocska*. Felbukkan a vers elején a *lángos csillag*, az az égi jel, ami Nagy Lászlónál majd vércsöppként fut az égre. József Attila versében Jézus a szegények királya. Azonos tehát a két versben a társadalomszemlélet is, mindkét költő afféle proletár-Jézust szerepeltet, akiben a jelen embere reményked-

het. Azonos a szoptatás mozzanata, és az is, hogy Mária mindkét versben könnyeket hullat.

A két költemény azonban számos ponton eltérő jellegű. József Attila költeménye megtartja a vallásos frazeológiát, bátran használja az *égi ország, üdvösség, Mária, Jézus Krisztus* szavakat, nem távolodik el tehát a vallásos kerettől. Igaz ugyan, hogy ő is a *szegények királyá*nak nevezi Jézust, de ez nincs ellentétben a Biblia tanításával, s külön hangsúlyt nem ad ennek a mozzanatnak. Nagy László verse ellentétet feszít ki gazdag és szegény között, József Attilánál társadalmi konfliktusnak semmi nyoma.

Az is feltűnő, hogy a *Betlehemi királyok* végig kedveskedő hangnemű, a karácsonyt az öröm ünnepeként tiszteli, s az egész költemény megmarad ebben az egyetlen tónusban. Nagy László átértelmezi az ünnepet, nála a vers félelemtől terhes reménykedést fejez ki, s a költemény tónusa csak alig válik derűssé a legvégére, a duda módra dundi kisded képénél.

József Attila versében nincs jelen a lírai én. Előbb a három király szólal meg, végül Mária köszön el tőlük. A költő sem magát, sem jelenkorának szereplőit nem jeleníti meg. Legfeljebb arra gondolhatunk, hogy a betlehemezés során minden szereplőt csak eljátszanak. Hiszen a betlehemezés valóban játék. József Attila költeménye nem is határozható meg ennél pontosabban: játék karácsonykor.

Nagy László verse kuszább módon értelmeződik. Ha a *Betlehemi királyok*at valóban a *Játék karácsonykor* előképének tekintjük, vagyis azt gondoljuk, hogy a költő József Attila verséhez is viszonyul (márpedig nemigen tehet mást), akkor már nem három, hanem legalább négy idősík egymásbajátszásáról beszélhetünk. Az első idősík: a betlehemi történet saját ideje. A második: 1929, ekkor születik József Attila verse. A harmadik: 1954, ekkor keletkezik Nagy László költeménye. Ekkor, 1954-ben egyszerre viszonyul a vers három különböző szemléletmódhoz: a vallásoshoz, a népieshez, és a profanizálva átértelmezőhöz. Egyszerre van jelen a sorok között Jézus születésének misztériuma, József Attila-imitáció, a falusi karácsonyok népszokásai, és végül a Rákosi-korszak nyomasztó korszakhangulata.

És akkor még hozzátehetjük a 2000. év Karácsonyának idősíkját, ahonnan az egész játékot szemléljük.